

ارزیابی مباحث سیاست خارجی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت از منظر پدافند غیرعامل

ابوذر گوهری مقدم

دانشیار روابط بین الملل دانشگاه امام صادق (علیه السلام). تهران. ایران.

gohari@isu.ac.ir

مصطفی محمدی رمضانی

دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق (علیه السلام). تهران. ایران.

mmr5127@gmail.com

چکیده

انقلاب اسلامی ایران پایه‌گذار تحولی بنیادین در زندگی مادی و معنوی انسان‌ها در عصر مدرن بود. انقلاب مردمی سال ۱۳۵۷ افزون بر دگرگونی نظام سیاسی در ایران، مبانی، اصول و آرمان‌های رایج در جهان را به چالش کشید و مدعی الگویی متمایز از حکومت‌داری و زیست اجتماعی بود. تا چند سال گذشته، الگوی مدون و منسجمی برای تبیین و ارائه ایده‌ها و افق‌های جدید انقلاب اسلامی وجود نداشت. تدوین سند الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت حرکتی در جهت جبران این خلأ بود. با این حال، این سند فاصله معناداری با طرحی جامع، کارآمد، تحقق‌پذیر و برخاسته از علوم انسانی اسلامی دارد. مسئله اصلی این پژوهش بررسی، نقد و ارائه پیشنهادهایی برای رفع کاستی‌ها و کمبودهای سند الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت در محور سیاست خارجی از منظر پدافند غیرعامل است. اهمیت این موضوع از آنجایی است که تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و دستیابی به تدابیر آن در افق پنجاه‌ساله در گرو حفظ موجودیت و بقای جمهوری اسلامی و تاب‌آوری آن در برابر تهدیدها و اقدامات دشمنان خارجی است. پرسش اصلی این پژوهش عبارت است از اینکه کاستی‌های سند

الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت در حوزه سیاست از منظر پدافند غیرعامل چیست؟ روش گردآوری و تحلیل داده‌ها در این پژوهش به ترتیب کتابخانه‌ای و توصیفی تحلیلی است. در این پژوهش بندهای مربوط به سیاست خارجی در سند الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت از منظر پدافند غیرعامل بازبینی و در نهایت، پیشنهادهای جایگزین برای هر بند ارائه می‌شود. نتیجه‌گیری نهایی این پژوهش آن است که جامعیت و کارآمدی سند الگوی پایه پیشرفت در محور سیاست خارجی نیازمند توجه ویژه به سه مقوله اصلی «پایش و ارزیابی پیوسته انگیزه‌ها، توانمندی‌ها و تهدید ناشی از فعالیت‌ها و اقدامات دشمن»، «آمادگی در برابر دشمن از طریق ایجاد بازدارندگی در برابر اقدامات احتمالی دشمن» و همچنین «طرح‌ریزی برای نقش‌آفرینی مؤثر در نظام بین‌الملل و تغییر نظم جهانی» است. **کلیدواژه‌ها:** الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، پدافند غیرعامل، سیاست خارجی، بازدارندگی، نظم بین‌المللی.

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران پایه‌گذار تحولی بنیادین در زندگی مادی و معنوی انسان‌ها در عصر مدرن بود. جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان نظام سیاسی برخاسته از این انقلاب، در اداره جامعه و نقش‌آفرینی بین‌المللی، براساس جهت‌گیری، ارزش‌ها و آرمان‌های متمایزی در قیاس با توسعه رایج غربی حرکت کرده است. در این مسیر، تلاش‌هایی برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی کلان در قالب برنامه توسعه و سند چشم‌انداز برای دستیابی به اهداف انقلاب اسلامی صورت گرفته است، ولی تلاش‌ها با چند چالش اصلی روبه‌رو بوده است؛ اول اینکه در این برنامه‌ریزی‌ها ارتباط مستحکمی میان اهداف و اقدامات پیش‌بینی شده و مبانی و اصول حاکم بر اندیشه دینی و فرهنگ ایرانی وجود ندارد. نگاهی به سیر تحول برنامه‌های توسعه پنج‌ساله نشان می‌دهد در بخش‌هایی از تدوین این اسناد نه تنها به دستاوردها و فضای گفتمانی حاکم بر جنبش نرم‌افزای و علوم انسانی اسلامی بی‌توجهی شده است، بلکه در اقدامی متعارض با اهداف انقلاب اسلامی، برخی از برنامه‌ها از جمله برنامه چهارم توسعه براساس مبانی و اصول توسعه غربی طراحی و اجرا شده است. چالش دوم اینکه این اسناد در پوشش ساحات مختلف زندگی مادی و معنوی ضعف دارند و فاقد جامعیت لازم هستند. برای نمونه، برنامه‌های توسعه اول تا چهارم با تمرکز بر رشد اقتصادی

تدوین شد، ولی در عمل باعث بروز آسیب‌هایی چون نابرابری در عرصه اجتماعی شد. سوم اینکه افق‌های ترسیم‌شده در این اسناد پنج‌ساله و حداکثر بیست‌ساله است که در برنامه‌ریزی‌های کلان در سطح برنامه‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت دسته‌بندی می‌شود. چهارمین مورد این است که نهاد قانون‌گذاری و اجرایی در طول چهار دهه گذشته حرکت خود را منطبق با اهداف و مأموریت‌های این اسناد تعریف نکرده است؛ بنابراین، در عمل، تنها بخش‌هایی از این اسناد اجرا شده است.

آسیب‌شناسی مسیر پیشرفت جمهوری اسلامی ایران در طول چهل سال گذشته، طراحی و تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت را ضروری کرد. هدف‌گذاری اولیه این بود که در تدوین این سند حداقل به چهار چالش مزبور توجه شود، ولی نگاهی دقیق به سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت نشان می‌دهد این سند از دو حیث کلی و جزئی ضعف‌های اساسی دارد. از لحاظ کلی، سند الگوی پایه از نقایصی چون نادیده‌انگاشتن مسئله تراحم‌ها در سیاست‌گذاری، فهم ناصحیح از «تدابیر» و غفلت از چگونگی‌ها، بی‌توجهی به پایبندنبودن شیوه‌کنونی سیاست‌گذاری کشور به «هر» الگو، حرکت از حال به آینده به جای حرکت از آینده به اکنون، غفلت از تجارب گذشته سیاست‌گذاری در جمهوری اسلامی، نادیده‌گرفتن نقش بوروکراسی و نظام انگیزشی بوروکرات‌ها، مسئله وابستگی به مسیر طی‌شده و دوره‌گذار و در نهایت، غفلت از پویایی‌های الگو یعنی نظام پایش، اصلاح و ضمانت اجرای الگورنج می‌برد (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۸). به صورت خاص و در بخش سیاست خارجی، تنها در یک بخش یعنی در بند پنجاه و سوم از تدابیر این سند به صورت کلی به مقوله «پیشگیری از شکل‌گیری تهدید علیه جمهوری اسلامی ایران» پرداخته شده است و از مبانی و مفاهیم کلیدی در بند یک سیاست‌های کلی نظام در امور پدافند غیرعامل از جمله «امنیت ملی، قدرت ملی، بازدارندگی، بقا، مصونیت» و نیز مفاهیم سه‌گانه اصلی سیاست خارجی یعنی «عزت، حکمت و مصحلت» غفلت شده است.

اهمیت این موضوع از آنجاست که تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و دستیابی به تدابیر آن در افق پنجاه‌ساله در گرو حفظ موجودیت و بقای جمهوری اسلامی و تاب‌آوری آن در برابر تهدیدها و اقدامات دشمنان خارجی است؛ بنابراین، سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، همان‌گونه که در فراخوان رهبر معظم انقلاب اسلامی به نقد و بررسی و ارتقای آن اشاره شده است، نیازمند اصلاح و تکمیل در بخش‌های مختلف از جمله در زمینه سیاست خارجی از منظر پدافند غیرعامل است (خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۰۷/۲۲).

پرسش اصلی این پژوهش عبارت است از اینکه کاستی‌های سند الگوی پایه اسلامی ایرانی

پیشرفت در حوزه سیاست از منظر پدافند غیرعامل چیست؟ روش گردآوری و تحلیل داده‌ها در این پژوهش به ترتیب کتابخانه‌ای و توصیفی تحلیلی است. در این پژوهش به ارزیابی تدابیر مربوط به سیاست خارجی از منظر پدافند غیرعامل پرداخته و پیشنهادهایی برای هدف‌گذاری ارائه می‌شود. این پیشنهادها براساس آرمان‌های انقلاب اسلامی، اصول قانون اساسی، دیدگاه‌های امام خمینی (رحمة‌الله علیه) و رهبر معظم انقلاب اسلامی، اسناد بالادستی و سیاست کلی نظام در امور پدافند غیرعامل مطرح خواهد شد.

۱. چهارچوب مفهومی برای نقد سیاست خارجی در الگوی پایه از منظر پدافند غیرعامل

ارزیابی سند الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت از منظر پدافند غیرعامل نیازمند تدقیق مفاهیم برجسته در این پژوهش است؛ از این رو، در این بخش نخست به تبیین مفهوم اصلی پژوهش یعنی پدافند غیرعامل پرداخته و سپس مفاهیم زیرمجموعه و اساسی آن، که مرتبط با حوزه سیاست خارجی است، تعریف می‌شود.

۱-۱. مفهوم‌شناسی پدافند غیرعامل

حرکت در مسیر پیشرفت همواره با چالش‌ها و تهدیدهای متعدد درونی و بیرونی روبه‌رو بوده است. مبارزه با موانع و تهدیدهای خارجی پیش روی پیشرفت از دو طریق اصلی امکان‌پذیر است: پدافند عامل و پدافند غیرعامل. «در پدافند عامل، جهت مقابله با تهاجم و تهدیدهای دشمن و دفع تهدیدهای وی از انواع و اقسام تسلیحات دفاعی نظیر توپ، موشک، تانک، هواپیماهای شکاری، بمب افکن، رزم‌ناو، زیردریایی استفاده می‌شود. پدافند غیرعامل، جهت مقابله با تهاجم و تهدیدهای دشمن بدون بهره‌گیری از تسلیحات تهاجمی یا دفاعی و با استفاده از مجموعه‌ای از اقدامات و تمهیدات تدافعی، موجب کاهش آسیب‌پذیری تأسیسات، تجهیزات و نیروی انسانی می‌شود» (تارنمای سازمان پدافند غیرعامل، ۱۳۹۴).

در بند اول از سیاست‌های کلی نظام در امور پدافند غیرعامل تعریف دقیق‌تری از این مفهوم ارائه شده است. براساس این بند، «پدافند غیرعامل عبارت است از مجموعه اقدامات غیرمسلحانه که موجب افزایش بازدارندگی، کاهش آسیب‌پذیری، تداوم فعالیت‌های ضروری، ارتقای پایداری ملی و تسهیل مدیریت بحران در مقابل تهدیدات و اقدامات نظامی دشمن می‌شود» (سند راهبردی پدافند

غیرعامل، ۱۳۹۲: ص ۶). در این تعریف دو مفهوم اساسی «بازدارندگی» و «مقابله با تهدید» مرتبط با سیاست خارجی است؛ از این رو، پیش از ورود به نقد و ارزیابی علمی سند الگوی پایه پیشرفت در حوزه سیاست خارجی بر مبنای اصول پدافند غیرعامل باید این دو مفهوم اساسی به دقت تبیین شود.

۱-۱-۱. مفهوم شناسی تهدید

تهدید عبارت است از نیت، قابلیت‌ها و اقدامات بالفعل و بالقوه دشمنان که موجودیت یا اهداف و منافع حیاتی انقلاب اسلامی و نظام جمهوری اسلامی و دستاوردهای آن و یا کشور ایران را به خطر اندازد و یا عامدانه در مسیر تحقق آن‌ها مانع فیزیکی یا غیرفیزیکی جدی ایجاد کند. طی چند دهه گذشته ماهیت تهدید از سنخ تهدید نظامی فراتر رفته و انواع گوناگونی یافته است. گونه‌شناسی تهدید در سه دسته کلی تهدید «سخت، نیمه‌سخت و نرم» می‌گنجد. تهدید سخت به معنای وجود خطر اساسی علیه «استقلال، حاکمیت، تمامیت ارضی، جمعیت، منابع و تأسیسات یک کشور» است. تهدید نیمه‌سخت به معنای «اعمال اراده از طریق زور پنهان یعنی تطمیع، ارعاب و نفوذ، با هدف وابسته‌سازی، اشغال و تسلط بر نظام سیاسی، اقتصادی و فرهنگی» است. در نهایت، تهدید نرم به تهدیدهایی اطلاق می‌شود که در آن مردم هدف مستقیم باشند؛ به عبارت دیگر، تهدید نرم به معنای اعمال نیت و اراده دشمن از طریق ابزار رسانه با هدف بی‌هویت‌سازی ملی و جایگزینی فرهنگی خود به جای اندیشه، فرهنگ و هویت اصیل یک ملت است.

۱-۱-۲. مفهوم شناسی بازدارندگی

بر اساس تعریف سازمان پدافند غیرعامل، بازدارندگی عبارت است از «سعی و اقدام برای اعمال نفوذ در فکر و عمل و ایجاد ترس در طرف مقابل تا او را از اقدام به عملی که متضمن خسارت یا هزینه‌ای است بازدارد. بازدارندگی متشکل از عنصر مقاومت و تحمل در برابر حمله دشمن، پاسخ به حمله دشمن، قدرت پشیمان‌کنندگی در دشمن از تهاجم است» (سند راهبردی پدافند غیرعامل، ۱۳۹۸: ص ۱۲)؛ به عبارت دیگر، بازدارندگی بر دو نوع است: بازدارندگی از طریق آمادگی و اراده سیاسی برای تحمیل هزینه به طرف مقابل و بازدارندگی از طریق منع یا مأیوس کردن طرف مقابل از کسب دستاورد و سوءاستفاده از آسیب‌پذیری‌ها. بازدارندگی مفهومی است که به طور معمول در برابر تهدید نظامی استفاده می‌شود، ولی در پدافند غیرعامل منطق حاکم بر بازدارندگی بر دیگر عرصه‌های حیات اجتماعی بشر از جمله اقتصاد نیز تسری می‌یابد.

۲. نقد و ارزیابی ابعاد سیاست خارجی در سند الگوی پایه بر مبنای اصول پدافند غیرعامل

سند الگوی پایه پیشرفت به لحاظ ساختاری در پنج بخش مبانی، آرمان، افق، رسالت و تدابیر تدوین شده است. چهار بخش نخست این سند در پی بیان روح حاکم بر پیشرفت مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و فرهنگ ایرانی و بخش پایانی در صدد هدف‌گذاری برای تحقق عینی این اصول و ارزش‌های مندرج در این سند است؛ از این رو، در ارزیابی این سند از منظر سیاست خارجی باید به دو بخش «مبانی و اصول» و «تدابیر» به صورت جداگانه پرداخته شود.

۲-۱. ارزیابی مبانی و اصول حاکم بر جنبه‌های سیاست خارجی سند الگوی پایه پیشرفت به صورت کلی، در برنامه‌ریزی کلان برای تعیین مسیر حرکت و پیشرفت در سطح ملی باید چالش‌ها و موانع احتمالی پیش‌بینی شود و برای رفع یا مقابله با آن چاره‌اندیشی شود. تجربه جمهوری اسلامی ایران نیز نشان می‌دهد یکی از چالش‌های اصلی در مسیر رشد، محدودیت‌ها و فشارهای خارجی است که از سوی کشورهای مختلف به خصوص امریکا علیه ایران اعمال می‌شود. باین حال، در سند الگوی پایه پیشرفت علی‌رغم وجود مقوله‌های «دشمن» و «تهدید» این موضوع به صورت برجسته مورد توجه قرار نگرفته است. در حالی که انتظار می‌رفت با توجه به اهمیت این موضوع، افزون بر ارائه تدابیری خاص و ویژه در حوزه «شناسایی تهدید یا دشمن و آمادگی برای مواجهه با آن»، حداقل در بخش مبانی به مباحث اساسی «توحید و طاغوت»، «کفر و ایمان»، «خیر و شر» و «نبرد حق و باطل» اشاره می‌شد. چه بسا غفلت از توجه جدی به مصادیق تهدید و راه‌های مقابله با آن در سند الگوی پایه پیشرفت ناشی از فقدان مرزبندی مشخص میان جبهه حق و باطل در بخش مبانی است.

مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی «مرزبندی با دشمن» را یکی از سرفصل‌های اصلی در حرکت روبه‌جلو و جهت‌گیری جمهوری اسلامی ایران معرفی می‌کنند. ایشان می‌فرمایند: «آنچه در نظام اسلامی باید همیشه مورد توجه باشد، مشخص بودن جبهه‌هاست؛ مخلوط‌نشدن جبهه حق با جبهه ناحق است. ممکن است جبهه ناحق مورد مدارا قرار گیرد، مانعی ندارد؛ ممکن است در جایی دست دوستی هم با او داده شود، در جای خود مانعی ندارد، اما زنهار! خطوط فاصل‌نایستی به هم برخورد. باید مشخص باشد که حق کیست و کجاست و چرا و چه می‌خواهد بکند؟ هدف و روش و تدبیر و تاکتیک و عملکردش چگونه است و ناحق کیست و چرا؟»

هدفش چیست و چه کار می‌خواهد بکند؟ این‌ها نباید مورد غفلت قرار گیرد. پیامبر مرزها را روشن و وضعیت کفار را مشخص می‌کند؛ یعنی آن جبههٔ مقابل که پیامبر اساساً بعثتش، ظهورش، نظامش و جهادش برای نفوذ در آن‌ها و عقب‌زدن آن‌ها و گستردن دایرهٔ حقانیت خود است. جبههٔ کفر را نمی‌شود نادیده گرفت. جبههٔ کفر، به‌عنوان کسانی که در مقابل دعوت حق قرار دارند، باید مشخص شود» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲). در ششمین سرفصل از توصیه‌های اساسی در بیانیهٔ گام دوم شاخص‌های سه‌گانه‌ای در سیاست خارجی ارائه شده است که در سند الگوی پایهٔ اسلامی ایرانی پیشرفت کم‌رنگ است. ایشان در این بیانیه می‌فرمایند: «عزت ملی، روابط خارجی، مرزبندی با دشمن؛ این هر سه، شاخه‌هایی از اصل "عزت، حکمت و مصلحت" در روابط بین‌المللی‌اند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).

۲-۲. ارزیابی تدابیر سیاست خارجی سند الگوی پایهٔ پیشرفت از منظر پدافند غیرعامل
 بندهای ۵۳ تا ۵۶ در بخش تدابیر سند الگوی پایهٔ اسلامی ایرانی پیشرفت به محور سیاست خارجی اختصاص دارد. در این بندها به چهار مقولهٔ «مقابله با تهدید نظامی»، «وحدت اسلامی»، «حمایت از نهضت‌های آزادی‌بخش» و «چندجانبه‌گرایی در عرصهٔ بین‌الملل» پرداخته شده است. توجه به این مقوله‌ها از منظر قانون اساسی و دیدگاه امام خمینی (رحمة‌الله‌علیه) و آیت‌الله خامنه‌ای نمایانگر چند ضعف اساسی است؛ اول، این مقوله‌ها نه تنها تفاوتی با اصول سیاست خارجی در قانون اساسی ندارند، بلکه به‌نوعی، این چهار مقوله تکرار برخی از اصول موجود در قانون اساسی هستند؛ به عبارت دیگر، اصول سیاست خارجی در قانون اساسی که شامل «تعهدات برادرانه به همهٔ مسلمانان جهان، حمایت بی‌دریغ از مستضعفان جهان، طرد کامل استعمار و جلوگیری از نفوذ اجانب در همهٔ زمینه‌ها، حفظ استقلال همه‌جانبه، دفاع از حقوق همهٔ مسلمانان، عدم تعهد به قدرت‌های سلطه‌گر، روابط صلح‌آمیز متقابل با دولت‌های غیرمحراب، خودداری از هرگونه دخالت در امور داخلی ملت‌ها و حمایت از مبارزات حق‌طلبانهٔ مستضعفان در مقابل مستکبران» است، جامع‌تر از سند الگوی پایهٔ پیشرفت است. دوم، مقایسهٔ کمی تدابیر موجود در سیاست خارجی نشان می‌دهد علی‌رغم اهمیت برجستهٔ این بخش تنها چهار بند از مجموع ۵۶ تدبیر سند الگوی پایهٔ پیشرفت به آن اختصاص دارد. سوم، در این تدابیر به مقوله‌های اصلی از جمله استکبارستیزی، نقش‌آفرینی برای تغییر نظم جهانی، صدور انقلاب، گسترش ارتباطات بین‌المللی برای کسب مزیت‌های اقتصادی و غیره اشاره‌ای نشده است. چهارم، یکی از نقاط ضعف جدی

سند الگوی پایه پیشرفت عدم ارتباط مستقیم میان بخش «مبانی» و «تدابیر» مربوط به سیاست خارجی است. در حالی که در الگوی مطلوب برای پیشرفت، تدابیر یا باید مستخرج از مبانی باشد، یا به نحوی مرتبط با اصول و ارزش‌های مندرج در متن سند باشد.

۳. ارائه پیشنهادهایی برای اصلاح و تقویت بخش سیاست خارجی در سند الگوی پایه

در این بخش، با توجه به ارزیابی صورت گرفته و کاستی‌های موجود در بخش‌های مربوط به مبانی و تدابیر سند الگوی پایه پیشرفت اسلامی ایرانی، پیشنهادهایی برای اصلاح و تقویت بخش سیاست خارجی سند ارائه می‌شود.

۳-۱. پیشنهادی برای اصلاح مبانی سیاست خارجی در سند الگوی پایه پیشرفت
با توجه به چهارچوب معین این پژوهش و لزوم ارتباط میان سیاست خارجی و مفاهیم اساسی پدافند غیرعامل از میان اصول و مبانی اساسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به مقوله «نفی سلطه‌پذیری و مقابله با نفوذ خارجی» و «وجوب آمادگی دفاعی و کسب توان ایجاد بازدارندگی در برابر دشمن» به‌عنوان مبانی اصلی مشترک میان سیاست خارجی و پدافند غیرعامل و پیشنهادهایی برای افزودن در بخش مبانی پرداخته می‌شود.

۳-۱-۱. نفی سلطه‌پذیری و مقابله با نفوذ خارجی

از منظر اسلام، حفظ اعتلا و برتری مسلمانان و نظام حکومت دینی یک اصل اساسی و هدف مهم محسوب می‌شود. در دیدگاه فقه اسلامی، به‌ویژه فقه امامیه، سلطه و چیرگی دشمنان بر جامعه اسلامی و مسلمانان امری نارواست و برتری کفار بر مسلمانان، چه در نظام تکوین و چه در نظام تشریح، ممکن و پذیرفتنی نیست. با توجه به این عقیده، هرگونه مبادله و مرادده‌ای که باعث افزایش و گسترش نفوذ غیرمسلمانان و بیگانگان در جامعه اسلامی شود، به‌نحوی که آنان بتوانند در امور مسلمان دخالت کنند، ممنوع و نادرست تلقی می‌شود. اندیشمندان و فقهای اسلامی برای حفظ عزت و عظمت مسلمانان با استناد به آیات قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم‌السلام) قاعده فقهی‌ای را به‌عنوان قاعده «نفی سبیل» تأسیس کرده‌اند. براساس قاعده فقهی نفی سبیل، راه هر نوع نفوذ و سلطه کفار بر جوامع اسلامی در حوزه‌های مختلف سیاسی، نظامی، اقتصادی و

فرهنگی باید مسدود شود. آیه «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء: ۱۴۱) یکی از مستندات اصلی قاعده نفی سبیل است. طبق این آیه، «خداوند هرگز (نه در گذشته و نه در آینده) برای کافران راه تسلط بر اهل ایمان را باز نگذاشته است».

در قانون اساسی ایران، بخش عمده اصول مرتبط با سیاست خارجی متأثر از قاعده نفی سبیل است. در بخش ابتدایی قانون اساسی، در بند ششم از اصل دوم (نفی هرگونه ستمگری و ستم‌کشی و سلطه‌گری و سلطه‌پذیری) و بند پنجم از اصل سوم (طرد کامل استعمار و جلوگیری از نفوذ اجانب) به این موضوع اشاره شده است و در اصل ۱۵۲ تا ۱۵۴ به تصریح به مصادیق قاعده نفی سبیل اشاره شده است (قانون اساسی، ۱۳۶۸).

۲-۱-۳. وجوب آمادگی دفاعی و کسب توان بازدارندگی همه‌جانبه در برابر دشمن

به اقتضای عقل، آمادگی دفاعی برای هر کشوری در برابر تهدیدهای احتمالی خارجی امری واجب است. به لحاظ شرعی نیز طبق آیه «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْحَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ»^۱ (انفال: ۶۰)، آمادگی و کسب توان بازدارندگی در برابر اقدامات دشمن اهمیت دوچندان می‌یابد؛ چراکه در نظام اسلام به‌دلیل ماهیت آرمان‌ها، اهداف و جهت‌گیری مبتنی بر گسترش حقانیت و عدالت و مقابله با ظلم و کفر ظهور توطئه‌ها، تهدیدها و تجاوزهای دشمنان موضوعی طبیعی است. به تعبیر مقام معظم رهبری، «دشمن متجاوزِ بالطبع است؛ طبیعت جهان‌خواران تجاوز است، جلو آمدن است، تصرف است، پنجه‌انداختن است، طبیعت این‌هاست؛ اگر خاک‌ریز شما قابل نفوذ باشد، نفوذ می‌کند؛ بنابراین، باید جوری حرکت کنید که او احساس کند نمی‌تواند نفوذ کند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۰۷/۱۵). تجربه جمهوری اسلامی در چهار دهه گذشته این موضوع را تأیید می‌کند که حرکت مبتنی بر ارزش‌ها و اصول اسلامی و تلاش برای تحقق جامعه اسلامی مستلزم آمادگی «همیشگی» در برابر تهدید دشمن و بازدارندگی «همه‌جانبه» در برابر اقدامات آن است.

۱. «هر نیرویی در قدرت دارید، برای مقابله با آن‌ها [دشمنان]، آماده سازید! و همچنین، اسب‌های ورزیده برای میدان نبرد، تا به وسیله آن، دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید».

۲-۳. تدابیر پیشنهادی سیاست خارجی مبتنی بر پدافند غیرعامل

در بخش چهارچوب مفهومی و مبانی مشترک، به دو مفهوم اصلی «تهدید» و «بازدارندگی» و دو مبنای اساسی «نفی سلطه‌پذیری» و «وجوب آمادگی دفاعی و کسب قابلیت بازدارندگی همه‌جانبه» اشاره شد؛ بنابراین، تدابیر پیشنهادی برای «ارتقای الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت» باید براساس مفاهیم و مبانی مشترک میان سیاست خارجی و پدافند غیرعامل باشد؛ به عبارت دیگر، باید دید در سیاست خارجی چه نقاط قوت و فرصت‌هایی برای «جلوگیری از وقوع تهدید، آمادگی در برابر تهدید، دفع و خنثی‌سازی آن و درنهایت، ایجاد بازدارندگی همه‌جانبه در برابر وقوع احتمالی تهدید» وجود دارد.

تدابیر پیشنهادی مشتمل بر دو بخش «پیشنهاد‌های اصلاحی» و «پیشنهاد‌های مکمل» خواهد بود. در بخش نخست، تدابیر سیاست خارجی سند الگوی پایه پیشرفت موردنقد قرار خواهد گرفت و پیشنهادی برای اصلاح آن‌ها ارائه خواهد شد. در بخش پیشنهادی مکمل، تدابیر و هدف‌گذاری جدیدی ارائه خواهد شد.

۳-۳. پیشنهاد‌های اصلاحی

بندهای ۵۳ تا ۵۶ سند الگوی پایه پیشرفت به محور سیاست خارجی اختصاص دارد. در این بخش، هر بند به صورت جداگانه طرح و پس از نقد و ارزیابی، تدبیر اصلاحی ارائه می‌شود. - بند ۵۳. پیشگیری از شکل‌گیری تهدید علیه جمهوری اسلامی ایران، گسترش بسیج مردمی و تقویت بنیه دفاعی بازدارنده

پیشگیری از شکل‌گیری تهدید علیه جمهوری اسلامی ایران عبارت منقطع از واقعیت است. در طول ۴۰ سال پس از انقلاب اسلامی، انواع گوناگون تهدیدهای سخت، نیمه‌سخت، مردم‌محور و فناوری پایه علیه جمهوری اسلامی ایران اعمال شده است. گام منطقی برای ۵۰ سال آینده آن است که ابتدا به آسیب‌شناسی نقاط ضعف جمهوری اسلامی ایران در برابر هر یک از انواع تهدیدها پرداخته شود و سپس بر ابزارها، شیوه‌ها و پیامدهای اعمال تهدیدها اشرف حاصل شود و در نهایت، راه‌حل‌هایی اساسی برای مقابله معین شود.

ارتباط «گسترش بسیج مردمی» با کلیت تدبیر ۵۳ مشخص نیست؛ به عبارت دیگر، این مقوله خالی از جزئیاتی درباره هدف «گسترش بسیج مردمی» و کم و کیف آن است.

عبارت «تقویت بنیه دفاعی بازدارنده» ناقص است؛ چراکه با توجه به تنوع گونه‌های تهدید،

بازدارندگی نباید منحصر در حوزه دفاعی شود؛ در واقع، الگوی بازدارندگی دفاعی موفق جمهوری اسلامی ایران باید به دیگر حوزه‌های بروز تهدید از جمله اقتصاد و فرهنگ و غیره تسری یابد و همه‌جانبه شود.

تدبیر اصلاحی: «پیش‌بینی وقوع تهدیدهای جدید علیه جمهوری اسلامی ایران و جلوگیری از وقوع تهدید، دفع و خنثی‌سازی تهدید و ایجاد بازدارندگی همه‌جانبه در برابر انواع تهدیدها».

- بند ۵۴. تقریب مذاهب اسلامی و تحکیم اتحاد و انسجام مسلمانان از طریق تأکید بر مشترکات دینی و پرهیز از اهانت به مقدسات مذاهب اسلامی

مهم‌ترین نقصان بند ۵۴ آن است که چرا تاکنون این آرمان قدیمی تحقق نیافته است و چه تضمینی وجود دارد که در آینده محقق شود؟ به عبارت دیگر، در این بند به تهدیدها و موانع پیش روی این هدف اشاره‌ای نشده است. مقام معظم رهبری مانع اساسی دستیابی به «وحدت اسلامی» را «مداخله و نفوذ دشمن» در امور مسلمانان و عدم «شکل‌گیری حکومت اسلامی» در جوامع اسلامی می‌داند. افزون بر این، در نگاه رهبری، نقش دو امر سلبی و ایجابی مقابله با «تفرقه‌افکنی دشمنان» و تلاش برای «شکل‌گیری حکومت اسلامی در جوامع اسلامی» در ایجاد وحدت اسلامی مهم‌تر از «تأکید بر مشترکات دینی و پرهیز از اهانت به مقدسات مذاهب اسلامی» است (خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۰۷/۱۶).

تدبیر اصلاحی: «ایجاد وحدت اسلامی، همگرایی و همدلی در امت اسلامی از طریق تلاش برای شکل‌گیری حکومت اسلامی در جوامع اسلامی و مقابله با طرح‌ها و اقدامات تفرقه‌افکنانه دشمن».

- بند ۵۵. ترویج عقلانیت و روحیه جهادی در جهان اسلام و حمایت از حرکت‌های اسلامی و نهضت‌های آزادی‌بخش و استیفای حقوق مردم فلسطین

با توجه به اهمیت مسئله فلسطین و تأکید رهبر انقلاب بر این موضوع، پیشنهاد می‌شود این بند به صورت ویژه به قضیه فلسطین اختصاص یابد. از نگاه مقام معظم رهبری مسئله فلسطین مسئله اصلی دنیای اسلام و جهان بشریت است. ایشان می‌فرمایند: «از ۶۰ سال پیش تاکنون داغی بزرگ‌تر از غصب کشور فلسطین بر دل امت اسلامی نهاده نشده است. فاجعه فلسطین از روز اول تاکنون، ترکیبی از کشتار و ترور و ویرانگری و غصب و تعرض به مقدسات اسلامی بوده است. وجوب ایستادگی و مبارزه در برابر این دشمن حربی و غاصب، مورد اتفاق همه مذاهب اسلامی و محل اجماع همه جریان‌های صادق و سالم ملی بوده است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۰۵/۱۹). راه‌حل

اساسی مسئله فلسطین در بیانات رهبری عبارت است از: «تلاش بلندمدت برای برگزاری فرآیند دوم و همه‌پرسی از فلسطینیان» و «مبارزه و مقاومت در کوتاه‌مدت و میان‌مدت در برابر اشغالگری و حملات رژیم صهیونیستی» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۰۷/۰۹).

تدبیر اصلاحی: «آزادسازی کامل فلسطین» از نهر تا بحر" از طریق تلاش برای برگزاری همه‌پرسی از فلسطینیان و حمایت از مبارزه و مقاومت مسلحانه غزه و کرانه باختری در برابر اشغالگری و حملات رژیم صهیونیستی».

- بند ۵۶. تأکید بر چندجانبه‌گرایی، گسترش دیپلماسی عمومی و کمک به حکمیت و صلح

بین‌المللی

عبارت «تأکید بر چندجانبه‌گرایی» فاقد مبنایی روشن در اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران است. تجربه نیز ثابت کرده است که ترویج و گسترش چندجانبه‌گرایی لزوماً به سود جمهوری اسلامی نیست. برای مثال، صدور قطعنامه‌های سازمان ملل و تحریم‌های بین‌المللی در دو دهه گذشته مصداقی از چندجانبه‌گرایی است، ولی نتایج آن به یک تهدید جدی علیه جمهوری اسلامی تبدیل شد. این موضوع به معنای نفی همکاری بین‌المللی و عدم ارتباط جمهوری اسلامی با دیگر کشورها نیست، بلکه به معنای تعیین جهت‌گیری در سیاست خارجی است. همکاری و چندجانبه‌گرایی یک ابزار است نه یک هدف؛ بنابراین، باید از این ابزار در مسیر صحیح آن بهره برد. پیشنهاد می‌شود به جای عبارت «تأکید بر چندجانبه‌گرایی» از عبارت «تأکید بر همکاری و افزایش سطح روابط راهبردی با دولت‌های اسلامی و کشورهای مستقل» استفاده شود.

«کمک به حکمیت بین‌المللی» با مبنای اسلامی متضاد است. براساس مبنای اسلامی، در صورت بروز اختلاف و درگیری میان مسلمانان، وظیفه اصلی آن‌ها رجوع به اسلام و اطاعت از دستورات پیامبر اکرم (صلی‌الله‌و‌علیه‌و‌آله‌و‌سلم) و ائمه معصومین (علیهم‌السلام) است. در اختلاف میان مسلمان با پیروان دیگر مذاهب نیز طبق آیه «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أُولِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ» (آل عمران: ۶۴) باید به مبنای «توحید» رجوع و «شُرک» را نفی کرد.

به لحاظ عملی نیز موضع امام خمینی (رحمة‌الله‌علیه) در برابر قطعنامه‌ها و طرح‌های ناعادلانه بین‌المللی برای پایان جنگ این بود که «جمهوری اسلامی ایران نه زیر باز صلح تحمیلی می‌رود و نه زیر بار حکمیت تحمیلی». پیشنهاد می‌شود با توجه به اصول اساسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، از جمله نفی سبیل و حفظ استقلال و حق تعیین سرنوشت به دست ملت‌ها به جای

عبارت «حکمت بین‌المللی» از عبارت «مردم‌سالاری حقیقی» استفاده شود. تدبیر اصلاحی: «تأکید بر همکاری و افزایش سطح روابط راهبردی با دولت‌های اسلامی و کشورهای مستقل و تلاش برای تحقق مردم‌سالاری حقیقی در سراسر جهان به‌ویژه در جوامع اسلامی».

۳-۴. پیشنهاد مکمل

- تدبیر مکمل ۱: شکل‌دهی به امت اسلامی در چهارچوب تمدن نوین اسلامی و ایجاد بازدارندگی از طریق پاسخ شبکه‌ای به تهدید

انقلاب اسلامی آغاز زنجیره‌ای بود که غایت آن تشکیل امت اسلامی و تمدن نوین اسلامی است. زنجیره‌ای پنج‌مرحله‌ای که از انقلاب اسلامی شروع و پس از تشکیل نظام اسلامی، دولت اسلامی و جامعه اسلامی به شکل‌گیری تمدن اسلامی ختم می‌شود. با توجه به آنکه اکنون در مرحله تشکیل دولت اسلامی هستیم، تعیین خط‌مشی و سیاست‌گذاری برای پیشرفت جمهوری اسلامی ایران باید معطوف به تحقق حلقه‌های باقی‌مانده این زنجیره باشد؛ در واقع، «تمدن نوین اسلامی حاصل پیشرفت همه‌جانبه و مصداق خارجی آن» است (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۰۷/۲۳). با این حال، سند الگوی پایه پیشرفت با این هدف تدوین نشده است؛ از این رو، برای آنکه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت نسبتی با چرخه تکامل انقلاب اسلامی داشته باشد، پیشنهاد می‌شود مفاهیم مرتبط با تمدن‌سازی، از جمله ایجاد امت واحده اسلامی در آن پررنگ شود.

سیاست خارجی ابزاری برای انتقال از جامعه اسلامی به مرحله تمدن اسلامی است. در جامعه اسلامی هدف دستیابی به یک الگوی تمام‌عیار دینی از سبک زندگی مؤمنانه است. در تمدن اسلامی این الگو باید به سراسر جهان اسلامی تسری یابد و دیگر تمدن‌های بشری را تحت‌تأثیر قرار دهد. مظاهر پیشرفت در عرصه فرهنگ، سیاست، اقتصاد و غیره برای هر کشوری قدرت نرم تولید می‌کند. وظیفه نهاد سیاست خارجی این است که از طرق مختلف، از جمله دیپلماسی عمومی، جذابیت‌های جامعه اسلامی تحقق‌یافته را به بستری برای گرایش مسلمانان به اسلام ناب محمدی تبدیل و زمینه را برای شکل‌گیری امت اسلامی و تمدن اسلامی فراهم کند.

پیوندهای عمیق شکل‌گرفته در تمدن اسلامی میان مسلمانان و دولت‌های اسلامی این امکان را ایجاد خواهد کرد که از آن به‌منزله عنصری قدرتمند در ایجاد بازدارندگی استفاده شود. در تمدن نوین اسلامی ارزش‌ها و اصول اساسی سیاست خارجی دینی از جمله نفی سبیل، استقلال، مقابله با ظلم، حمایت از مسلمانان به باور عمومی تبدیل شود و مسلمان نسبت به یکدیگر احساس مسئولیت

و وظیفه کنند؛ از این رو، اگر دشمن خارجی قصدی برای اعمال تهدید علیه واحد و زیرمجموعه‌ای از امت اسلامی داشته باشد، با پاسخ همگانی و شبکه‌ای مسلمانان مواجه خواهد شد. در چنین حالتی، دشمن با محاسبه هزینه سنگین واکنش امت اسلامی از توطئه و اقدام علیه مسلمانان صرف‌نظر خواهد کرد؛ بنابراین، در چشم‌انداز پنجاه‌ساله جمهوری اسلامی ایران، افزون بر تلاش برای تشکیل جامعه اسلامی در گستره جغرافیای ایران، باید به دنبال تحقق خارجی مفهوم امت اسلامی نیز بود. از این منظر، شکل‌دهی به امت اسلامی و تمدن نوین اسلامی از یک سو، غایت پیشرفت همه‌جانبه است و از سوی دیگر، ابزاری قدرتمند برای مقابله با تهدیدهای خارجی و خنثی‌سازی آن است.

گام نخست برای دستیابی به امت اسلامی تلاش برای رفع سوءبرداشت و سوءتفاهم از اهداف و اقدام‌های منطقه‌ای ایران در میان جوامع اسلامی است. در تحلیل وضع موجود و آسیب‌شناسی آن باید به این نکته اشاره کرد که تلاش دشمن در طول سال‌های گذشته برای ایران‌هراسی با ادبیاتی چون «امپراتوری فارسی»، «هلال شیعی» و غیره موجب شکل‌گیری نگاه بدبینانه به ایران در میان مسلمانان شده است. داده‌های نظرسنجی‌های مختلف در طول سال‌های اخیر این موضوع را تأیید می‌کند که تصویر ایران در جهان اسلام به‌هیچ‌وجه تصویر مطلوبی نیست. اگرچه قطعیت و دقت این نظرسنجی‌ها محل سؤال است و احتمال اشکال‌های روش‌شناختی و سوگیری‌های معمول ضدایرانی در آن وجود دارد، این داده‌ها از معدود منابع موجود برای قضاوت درباره تصویر ایران در فضای منطقه‌ای و بین‌المللی و میزان تأثیرگذاری آن بر افکار عمومی است.

نظرسنجی مؤسسه «پژوهش‌ها و مطالعات سیاسی» با عنوان «شاخص‌های عربی ۲۰۱۸» نیز نشان می‌دهد که عمده مردم در جهان عرب در پاسخ به این سؤال که کدام الگوی کشوری را انتخاب می‌کنید؟ امارات و عربستان را انتخاب کرده‌اند و این دو کشور بیشترین رأی را داشته‌اند. در این لیست ایران چهارمین کشور به لحاظ جذابیت الگوی سیاسی بوده است. طبق این گزارش، مردم در جهان پس از رژیم صهیونیستی (۸۲ درصد) و آمریکا (۷۲ درصد)، ایران را با ۴۷ درصد مهم‌ترین کشورهای برهم‌زننده نظم و امنیت منطقه می‌دانند. تنها ۲۱ درصد سیاست‌های ایران را صحیح و تاحدی صحیح می‌دانند (مرکز پژوهشی متن، ۱۳۹۷).

بررسی این نظرسنجی‌ها نشان می‌دهد تلاش برای رفع سوءبرداشت و سوءتفاهم درباره اهداف و اقدام‌های منطقه‌ای ایران در میان جوامع اسلامی برای شکل‌دهی به امت اسلامی یک امر ضروری است. یکی از شاخص‌های اصلی برای پایش و نظارت پیشرفت در این مسیر نیز بهبود تصویر ایران در افکار عمومی جهان اسلام است.

۲- تدبیر مکمل: حضور فعال در سازمان‌های بین‌المللی و تلاش برای تغییر قواعد و سازوکارهای آن به سازمان‌های بین‌المللی مستقل، عادلانه و با مشارکت همگانی

در نظام جهانی نقش ساختاری سازمان‌های بین‌المللی و به‌ویژه سازمان ملل متحد در زمینهٔ هنجارسازی بین‌المللی و تأثیرگذاری بر سیاست‌های خارجی نقش بی‌بدیلی محسوب می‌شود؛ به‌طوری‌که، دولت‌ها با وجود دیدگاه‌ها و اشکال متفاوت حاکمیت، تلاش دارند رفتار خود را منطبق با هنجارها و قوانین و مقررات سازمان ملل متحد نشان دهند. با اینکه سازمان ملل متحد در عرصهٔ نظام بین‌المللی دارای موجودیت مستقلی فرض می‌شود، کشورهای قدرتمند جهانی، همواره با استفاده از نفوذ و قدرت خود، از این سازمان در جهت اهداف و منافع خود بهره‌برداری کرده‌اند.

حضور ایران در سازمان‌های بین‌المللی فراز و نشیب‌های گوناگونی داشته و تجربه‌های تلخی از اعمال تهدیدهای گوناگون علیه جمهوری اسلامی ایران به یادگار گذاشته است. قطعنامه‌های تحریمی شورای امنیت سازمان ملل، گزارش‌های نادرست و سیاسی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی علیه پروندهٔ هسته‌ای ایران و طرح اتهام «وجود ابعاد نظامی در برنامهٔ هسته‌ای ایران» و گزارش‌های حقوق بشری شورای حقوق بشر سازمان ملل از تلخ‌ترین تجربه‌های ایران در مناسبات با سازمان‌های بین‌المللی بوده است. همین موضوع باعث بدبینی ایران به سازمان‌های بین‌المللی شده است. برای نمونه، رهبر انقلاب در ماجرای پروندهٔ هسته‌ای به‌صراحت بیان می‌کنند که «ما به آژانس بین‌المللی انرژی اتمی بدبین هستیم؛ آژانس نشان داد که هم مستقل نیست، هم عادل نیست؛ مستقل نیست زیرا تحت تأثیر قدرت‌هاست؛ عادل نیست [چون] بارها و بارها برخلاف عدالت حکم کرده و نظر داده است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۰۷/۰۴).

اعمال دشمنی از طریق سازوکارهای سازمان‌های بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران را به این نتیجه رساند که برای مقابله با بسترهای بروز تهدید از مجاری سازمان‌های بین‌المللی و تغییر ساختار ناعادلانهٔ آن حضور فعالی در سازمان‌های بین‌المللی داشته باشد. برای مثال، مقام معظم رهبری یکی از اهداف اصلی شورای عالی فضای مجازی را «ارتقای جمهوری اسلامی ایران به قدرت سایبری در طراز قدرت‌های تأثیرگذار جهانی و بهره‌مندی از ابتکار عمل و قدرت تعامل با دیگر کشورها در جهت شکل‌دهی به قواعد و قوانین مرتبط با فضای مجازی در عرصهٔ جهانی با رویکرد اخلاق‌مدار و عادلانه» می‌دانند. (شورای عالی فضای مجازی، ۱۳۹۴/۰۴/۱۶).

- تدبیر ۳: دیپلماسی اقتصادی در راستای کاهش نیاز به استفاده از ارزهای واسط در مبادلات بین‌المللی برای جلوگیری از سوءاستفاده قدرت‌های بزرگ از آن علیه جمهوری اسلامی ایران امریکا با سوءاستفاده از وابستگی مالی دولت‌ها، شرکت و بانک‌های خصوصی خارجی به ارز رسمی کشورش، استمرار بهره‌مندی از چرخه دلار را ضامن اجرای تحریم‌های اولیه و ثانویه خود علیه دیگر کشورها از جمله ایران کرده است. ایالات متحده می‌تواند با تصویب قوانین یک‌جانبه، بانک‌های ذیل نظام پرداخت دلار را وادار به محدودکردن نقل و انتقالات دلاری کشورهای مخالف امریکا و حتی مسدودکردن دارایی‌های دلاری این کشورها کند. در غیر این صورت، این بانک‌ها با خطر جریمه مالی و حتی لغو مجوز فعالیت مواجه خواهند شد؛ به این ترتیب، کشوری که نتواند با استفاده از یک پول بین‌المللی تجارت کند، به نوعی تحریم اقتصادی شده است.

با وجود شکل‌گیری نگرش‌های جدید برای جایگزینی دلار و جلوگیری از سوءاستفاده امریکا از سلطه بر نظام مالی و تجاری جهان، همچنان بخش عمده معاملات بین کشورها با دلار صورت می‌گیرد؛ بنابراین، رهایی از نقش دلار در ایجاد تهدیدهای اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران در حال و آینده یکی پیش‌نیازهای اصلی برای پیشرفت است. رهبر انقلاب می‌فرماید: «اگر مسئولان و مردم بتوانند اقتصاد مقاومتی را به معنای واقعی محقق و کشور را از جادوی مالی و پولی دشمن خلاص کنند و ارزش و آقایی دلار را در زندگی اقتصادی بشکنند، کشورهای دیگر را نیز نجات داده‌اند و برای آن‌ها الگو خواهند شد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۰۶/۲۸).

پیمان پولی دوجانبه یکی از راه‌های اصلی کاهش نیاز به استفاده از ارزهای واسط در مبادلات بین‌المللی و اقدامی راهبردی در خنثی‌سازی تحریم‌های بانکی امریکاست. در بند چهارم سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه نیز بر «انعقاد پیمان پولی دوجانبه و چندجانبه با کشورهای طرف تجارت در چهارچوب بندهای ۱۰، ۱۱ و ۱۲ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی» تأکید شده است (سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، ۱۳۹۲).

در پیمان پولی دوجانبه، به جای استفاده از ارزهای جهان‌روای دلار و یورو، از ارزهای ملی دو کشوری که با هم مرادده‌های اقتصادی دارند، استفاده می‌شود. برای مثال، ایران و روسیه در مبادلات مالی خود به جای استفاده از دلار و یورو، از ریال و روبل استفاده کنند. از آنجاکه امریکا و اروپا به نظام پرداخت روبل و ریال دسترسی ندارند، پس اعمال تحریم بانکی در حوزه ارزهای ملی برای آن‌ها بسیار پرهزینه و سخت است؛ بنابراین، پیمان پولی کانال امنی برای انجام مبادلات بانکی خواهد بود. پیمان پولی با استفاده از ارزهای ملی دو کشور برای «تأمین مالی تجارت» و «سرمایه‌گذاری مستقیم» بین دو

کشور باعث تسهیل تجارت می‌شود که این مسئله به کاهش هزینه‌های تبدیل و نقل و انتقالات و جوه ارزی برای تجار هر دو طرف، بدون نیاز به استفاده از ارزهای واسط، منجر خواهد شد.

اگر ایران از ظرفیت حاصل از روابط تجاری که با این کشورها دارد استفاده کند و به اجرای پیمان پولی دوجانبه اقدام کند، می‌تواند ۲۰.۵ میلیارد دلار از تجارت خود را به وسیله پیمان پولی دوجانبه و بدون استفاده از دلار یا سایر ارزهای جهان‌روا انجام دهد که این میزان ۷۰ درصد از تجارت ایران با ۹ کشور چین، هند، کره جنوبی، عراق، ترکیه، امارات، تایوان، پاکستان و روسیه را شامل می‌شود. همچنین، اگر ایران با هدف کاهش وابستگی‌های ارزی خود به دلار و ایجاد ثبات در تجارت، با کشورهای اصلی طرف تجاری خود که حدود ۱۶ کشور هستند این پیمان را اجرایی کند، بیش از ۶۰ درصد از تجارت کشور به صورت دوجانبه و بیش از ۸۰ درصد به صورت چندجانبه قابل تسویه می‌شود و نیازی به دلار و یورو نخواهد داشت (خبرگزاری فارس، ۱۳۹۷/۰۲/۲۳).

انجام ۸۰ درصد از مبادلات خارجی به واسطه ارز ملی در کوتاه‌مدت امکان‌پذیر نیست؛ بنابراین، بانک مرکزی و وزارت خارجه باید در یک برنامه‌ریزی مشترک و با استفاده از فرصت‌های دیپلماسی اقتصادی طی مدت شش سال، شانزده پیمان پولی دوجانبه را اجرایی کنند.

۴. نتیجه‌گیری

طراحی و تدوین الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت گام مهمی در بهره‌گیری از ظرفیت‌های علوم انسانی اسلامی و تعیین افق بلندمدت جمهوری اسلامی ایران است. با این حال، سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت از دو حیث کلی و جزئی ضعف‌های اساسی دارد. در این پژوهش به ضعف‌های جزئی این سند در بخش سیاست خارجی پرداخته شد. به لحاظ مفهومی، با تبیین اصل ضروری پدافند غیرعامل و مفاهیم پایه همچون «تهدید» و «بازدارندگی» سند الگوی پایه بازبینی و کاستی‌های آن در دو بخش مبانی و تدابیر مشخص شد. در پاسخ به پرسش اصلی این پژوهش این نتیجه به دست آمد که برای رفع کاستی‌های سند الگوی پایه پیشرفت در محور سیاست خارجی و ارائه مدلی جامع و کارآمد از منظر پدافند غیرعامل توجه ویژه به سه مقوله اصلی «پایش و ارزیابی پیوسته انگیزه‌ها، توانمندی‌ها و تهدید ناشی از فعالیت‌ها و اقدامات دشمن»، «آمادگی در برابر دشمن از طریق ایجاد بازدارندگی در برابر اقدامات احتمالی دشمن» و همچنین «طرح‌ریزی برای نقش‌آفرینی مؤثر در نظام بین‌الملل و تغییر نظم جهانی» ضروری است. در نهایت، پیشنهادهایی نیز برای اصلاح بخش مبانی و تدابیر سند الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت ارائه شد.

کتابنامه

۱. قرآن کریم.
۲. امام خمینی، سید روح‌الله. ۱۳۷۸. صحیفه نور. ج ۲۰. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
۳. خامنه‌ای، سید علی. ۱۳۶۹. «بیانات در دیدار مسئولان کشوری و لشکری و میهمانان شرکت کننده در کنفرانس وحدت اسلامی». قابل دستیابی از طریق آدرس: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2365>
۴. _____ ۱۳۸۹. «ابلاغ سیاست‌های کلی نظام در امور پدافند غیرعامل». ۹۸/۵/۲۰. قابل دستیابی از طریق آدرس: <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=16985>.
۵. _____ ۱۳۹۰. «بیانات در کنفرانس حمایت از انتفاضه فلسطین». قابل دستیابی از طریق آدرس: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17401>
۶. _____ ۱۳۹۱. «بیانات در دیدار جوانان استان خراسان شمالی». ۹۸/۵/۲۰. قابل دستیابی از طریق آدرس: <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21252>.
۷. _____ ۱۳۹۳. «چرا فلسطین مسئله اصلی دنیای اسلام است؟». ۹۸/۱۱/۱۲. قابل دستیابی از طریق آدرس: <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=27165>.
۸. _____ ۱۳۹۴. «بیانات در دیدار مسئولان نظام». ۹۴/۴/۲. قابل دستیابی از طریق آدرس: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=30069>
۹. _____ ۱۳۹۴. «بیانات در دیدار فرماندهان و کارکنان نیروی دریایی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و خانواده‌های آنان». ۹۴/۷/۱۵. قابل دستیابی از طریق آدرس: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=31024>
۱۰. _____ ۱۳۹۵. «بیانات در دیدار فرماندهان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی با رهبر انقلاب». ۱۳۹۵/۶/۲۸. قابل دستیابی از طریق آدرس: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=34389>
۱۱. _____ ۱۳۹۷. «بیانات در کنفرانس حمایت از انتفاضه فلسطین». ۹۸/۵/۲۰. قابل دستیابی از طریق آدرس: <http://farsi.khamenei.ir/newspart-index?id=17401&nt=2&year=1390>
۱۲. خبرگزاری فارس. ۱۳۹۷. «با استفاده از پیمان‌های پولی می‌توان ۸۰ درصد تجارت کشور را

بدون دلار و یورو انجام داد». ۹۸/۱۱/۱۳. قابل دسترسی در آدرس: <http://fna.ir/bm38hg>.

سازمان پدافند غیرعامل کشور. ۱۳۹۲. «سند راهبردی پدافند غیرعامل کشور ۱۳۹۶-۱۳۹۲». تهران: روابط عمومی و حوزه ریاست سازمان.

سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی ابلاغی توسط مقام معظم رهبری. ۱۳۹۲/۱۱/۲۹، قابل دسترسی در:

<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=25370>

شورای عالی فضای مجازی. ۱۳۹۴. «حکم انتصاب اعضای شورای عالی فضای مجازی». ۹۸/۱۱/۱۲. قابل دسترسی در:

http://www.majazi.ir/general_content/75705-%D8%AD%DA%A9%D9%85-%D8%AA%D8%B4%DA%A9%DB%8C%D9%84-%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%A8-%D8%A7%D8%B9%D8%B6%D8%A7%DB%8C-%D8%B4%D9%88%D8%B1%D8%A7%DB%8C-%D8%B9%D8%A7%D9%84%D8%B8C-%D9%81%D8%B6%D8%A7%D8B8C-%D9%85%D8AC%D8A7%D8B2%DB%8C.html?t=%D9%85%D8AD%D8AA%D9%88%D8A7D-B%8C-%D8%B9%D9%85%D9%88%D9%85%DB%8C

۱۳. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. ۱۳۶۸.

۱۴. مرکز پژوهشی متن. ۱۳۹۷. «جایگاه ایران در افکار عمومی جهان عرب». ۹۸/۱۱/۱۳. قابل

دسترسی از طریق آدرس: <https://matn.center/https-matn-center-p1765>.

۱۵. مرکز پژوهش های مجلس. ۱۳۹۸. «ارزیابی سند پایه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت». تهران:

مجلس شورای اسلامی. قابل دستیابی از طریق آدرس: https://rc.majlis.ir/fa/mrc_report/

.show/1146088

۱۶. نگاهی به پدافند غیرعامل. ۱۳۹۴/۸/۶. قابل دسترسی در تارنمای پدافند غیرعامل:

<http://www.pdrc.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=1&pageid=431>

